

Pozdyszewa, W. A. / Makarenia, A. A.

Kontakty naukowe D. I. Mendelejewa z uczonymi na ziemiach polskich

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 16/2, 327-329

1971

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KONTAKTY NAUKOWE D. I. MENDELEJEWA Z UCZONYMI NA ZIEMIACH POLSKICH

Wśród rozległej korespondencji Dymitra Mendelejewa było wiele listów ze stemplami Krakowa, Nowej Aleksandrii*, Łodzi i innych miast polskich. Były to listy od osób, które zwracały się do znakomitego uczonego z przeróżnymi sprawami oraz pisma urzędowe z różnych instytucji naukowych, najwięcej jednak listów pochodziło od kolegów-chemików.

W różnych latach wykładali na ziemiach polskich w szkołach średnich i wyższych, zajmując się jednocześnie pracą naukową, Józef Jerzy Boguski, J. J. Wagner, A. A. Potylicyn, W. A. Gemilian, D. P. Pawłow, W. W. Kuriłow i inni uczeni, którzy swe pierwsze kroki w nauce stawiali w laboratorium chemicznym Uniwersytetu Petersburskiego, kierowanym przez Mendelejewa. Mendelejew interesował się żywo losem swoich uczniów i często polecał ich tym czy innym placówkom naukowym.

Rekomendacje Mendelejewa były w świecie naukowym cenione bardzo wysoko. Boguski pisał, że były to protekcje... „specjalisty mającego na względzie wyłącznie interes nauki i samą sprawę... rozumnego i świadomego patrioty, kierującego się dobrem kraju...”¹

Józef Jerzy Boguski, rdzenny warszawiak, podjął pracę w laboratorium Uniwersytetu Petersburskiego w 1875 r. z inicjatywy Mendelejewa i przepracował tam półtora roku. Brał on udział w wielkiej serii doświadczeń podjętej przez Mendelejewa w celu weryfikacji prawa Boyle'a-Mariotte'a. O wynikach tych doświadczeń poinformował Mendelejew 3 września 1876 r. V Zjazd przyrodników i lekarzy rosyjskich odbywający się w Warszawie.

Fryderyk Engels w słynnej swej pracy *Anty-Dühring* wykorzystał dane prac Henry V. Regnaulta, z których wynikało, że prawo Boyle'a-Mariotte'a nie sprawdza się w pewnych wypadkach, jako ilustracja ważnego stwierdzenia, że „prawda i błąd, jak wszystkie kategorie myślowe obracające się w ramach biegunowych przeciwieństw, posiadają absolutny walor tylko w bardzo ograniczonym zakresie...”² I dalej Engels dodaje w specjalnym przypisie: „W świetle najnowszych badań prowadzonych przez Mendelejewa i Boguskiego za pomocą dokładniejszych przyrządów — wszystkie gazy prawdziwe wykazały zmienny stosunek między ciśnieniem a objętością; współczynnik rozciągliwości wodoru był dodatni przy wszystkich zastosowanych dotąd ciśnieniach (obję-

* Nowa Aleksandria — oficjalna nazwa Puław od 1846 r. (przyp. tłum.).

¹ NAM LGU (Naucznyj Archiw Mendelejewa pri Leningradskom Gosudarstwiennom Universitietie), I-B-13-I-81.

² F. Engels, *Anty-Dühring*. Warszawa 1948, s. 108.

tość wzrastała wolniej niż ciśnienie); dla powietrza atmosferycznego i innych zbadanych gazów znaleziono punkt zerowy ciśnienia, tak że przy niższym ciśnieniu współczynnik ów był dodatni, przy wyższym ujemny. Tak więc prawo Boyle'a, mające wciąż jeszcze praktyczne znaczenie, wymaga jednak uzupełnienia przez szereg praw specjalnych..."³.

Powróciwszy w 1876 r. do kraju, Boguski przez 30 lat przeszło, do śmierci Mendelejewa, utrzymywał z nim kontakt drogą korespondencji.

Będąc nauczycielem chemii i fizyki w szkołach średnich, a następnie również wykładowcą Politechniki Warszawskiej Boguski nadal zajmował się pracą naukową: kontynuował zapoczątkowane jeszcze w Petersburgu badania szybkości reakcji (na przykładzie reakcji CaCO_3 z HCl i HNO_3), badał wpływ szybkości termoelektrolizy na przewodowość elektryczną nieelektrolitów. O wszystkim tym pisał szczegółowo do Mendelejewa, którego zdanie było dlań najbardziej miarodajne⁴. Wiele listów Boguskiego zawiera dokładny opis pracy, wykresy, rysunki przyrządów. W jednym z listów tak oto tłumaczy swój pociąg do fizyki: „...Impuls, jaki otrzymałem w Pańskim laboratorium, pchnął mnie bardziej w kierunku fizyki niż w kierunku chemii”⁵. 6 stycznia 1890 r. na VIII zjeździe przyrodników i lekarzy rosyjskich w Petersburgu N. N. Kajander zgłosił w imieniu Boguskiego i J. Zaleskiego komunikat o szybkości rozkładu glinu w ługach żrących (KOH i NaOH) w zależności od ich koncentracji. Komunikat opublikowano w pracach zjazdu wydanych pod redakcją Mendelejewa. Boguski posyłał również Mendelejewowi swe opublikowane prace, jak również swoje przekłady prac innych uczonych na język polski.

W Bibliotece Mendelejewa zachowało się wiele prac innego jego ucznia — Aleksieja Potylicyna, który blisko 20 lat swego życia poświęcił kształceniu kadr naukowych na ziemiach polskich. Jako profesor Uniwersytetu Warszawskiego (1882—1895) oraz profesor (1881—1882), a później dyrektor (1895—1908) Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Puławach, Potylicyn postawił na wysokim poziomie nauczanie dyscyplin chemicznych skupiwszy wokół siebie grono utalentowanych uczonych (ściągnął np. do Polski J. J. Wagnera, który później przeprowadził na Uniwersytecie Warszawskim wiele cennych badań z zakresu chemii organicznej).

Potylicyn był rzecznikiem wielu idei Mendelejewa. O kierunku jego prac (badanie granic reakcji chemicznych, wzajemnego wypierania halogenów z ich soli, badania strony termicznej przemian chemicznych itd.) zdecydowały w znacznej mierze wczesne badania prowadzone w laboratorium Mendelejewa⁶.

Przez cały czas pobytu na ziemiach polskich Potylicyn utrzymuje bliski kontakt z Mendelejewem. Dzieli się ze swym nauczycielem planami naukowymi, posyła mu artykuły do opublikowania w czasopiśmie Rosyjskiego Towarzystwa Fizyczno-Chemicznego, prosi o referowanie w jego imieniu komunikatów na posiedzeniach Towarzystwa⁷.

W artykule tym nie będziemy omawiali szczegółowo działalności na

³ *Op. cit.*, s. 110.

⁴ NAM LGU, 2-gi album listów, dok. 238; I-B-68-I-42; I-B-3-2-44.

⁵ NAM LGU, I-B-42-60.

⁶ Zob. szkic biograficzny F. F. Sieliwanowa *Aleksiej Ławrientjewicz Potylicyn*. „Żurnal Russkogo Fiziko-chimiczeskogo Obszczestwa”. Wyp. 7, t. 10, 1908, s. 75.

⁷ Zob. np. NAM LGU, I-B-28-2-9; I-B-28-2-55; I-B-40-I-38; 2-gi album listów, dok. 119.

ziemiach polskich W. A. Gemiliana, była ona bowiem niedawno tematem innej publikacji⁸. Przytoczymy tylko słowa Mendelejewa: „W. A. Gemilian to chemik, jako pracownik i jako znakomity wykładowca jest człowiekiem wielkiego talentu... Rad jestem, że wszystko, co słyszę z Warszawy o W. A. Gemilianie potwierdza moją osobistą o nim opinię”⁹.

Rola Mendelejewa w rozwoju nauki na ziemiach polskich nie ogranicza się do tego, że uczniowie jego wychowali w instytucjach i na uniwersytecie nie jedno pokolenie uczonych i prowadzili w Polsce wiele interesujących i ważnych badań podstawowych i stosowanych z zakresu chemii i fizyki. Wielki był również wpływ idei naukowych samego Mendelejewa. Odkryte przez niego prawo okresowości, jego fundamentalne prace dotyczące gazów i roztworów, wywarły decydujący wpływ na rozwój wielu dziedzin nauki. Szczególne znaczenie miało dla kształtowania młodych chemików polskich przyswojenie sobie przez nich *Podstaw chemii* Mendelejewa, książki, która cieszyła się wielką popularnością wśród polskiej młodzieży studenckiej¹⁰.

Mendelejew brał czynny udział w pracach komisji organizacyjnej Instytutu Politechnicznego w Warszawie, za co otrzymał podziękowanie od Ministerstwa Finansów¹¹.

Uczeni działający na ziemiach polskich wysoko cenili Mendelejewa. Kiedy społeczność naukowa dała wyraz oburzeniu z powodu niewybrania wielkiego uczonego w Rosyjskiej Akademii Nauk, w gazecie „Gołos” z 23 listopada 1880 r. ukazał się artykuł wybitnych chemików, wśród których byli również profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego.

Dowodem uznania zasług Mendelejewa dla nauki polskiej był wybór jego na członka rzeczywistego Akademii Umiejętności w Krakowie i członka honorowego Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Puławach.

НАУЧНЫЕ КОНТАКТЫ Д. И. МЕНДЕЛЕЕВА С УЧЕНЫМИ, ПРОЖИВАЮЩИМИ НА ПОЛЬСКИХ ЗЕМЛЯХ

В статье описаны контакты великого русского химика с русскими учеными, которые жили и работали в средних и высших учебных заведениях на польских землях. Некоторые из них были его учениками и, в свою очередь, оказали значительное влияние на воспитание многих химиков и других польских специалистов.

D. I. MENDELEYEV'S SCIENTIFIC CONTACTS WITH SCHOLARS ON POLISH SOIL

The article presents the contacts the great Russian chemist had with other Russian scientists who were then active on Polish soil as teachers in secondary and high schools. Some of them were his students and they in turn had a large influence on the education of Polish chemists and specialists in other fields.

⁸ Zob. I. G. Kolokolcewa, A. A. Makarenia w: „Woprosy istorii jestiestwoznaniija i tiechniki”, 1969, wyp. 3(28), s. 66.

⁹ *Ob opytach nad uprzegostju gazow. Soobszczeniije D. I. Mendelejewa w Imperatorskom Russkom Tiechniczieskom Obszczestwie 21 janwaria 1881 goda*, SPb, 1881, s. 5.

¹⁰ Zob. NAM LGU, I-B-28-I-4; I-B-11-I-81; I-B-11-I-27.

¹¹ NAM, LGU, I-B-13-I-4.